

RECENZIE

Renáta Přichystalová – Kateřina Kalová – Kateřina Boberová: Břeclav – Pohansko IX. Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie). Masarykova univerzita. Brno 2019, 657 strán, 24 grafov, 382 obrázkov, 5 plánov, 86 tabiel, 168 tabuliek. ISBN 978-80-210-9353-9.

Recenzovaná publikácia predstavuje najnovší výstup z kolekcie monografií poskytujúcich k ďalšiemu odbornému využitiu nálezový fond, ktorý bol získaný terénnymi aktivitami vo významnej včasnostredovekej sídliskovej aglomerácii akou je Břeclav – Pohansko.

Vzhľadom k rozsahu katalógovej časti, umiestnenej v rámci 13. kapitoly na 417 stranách, patrí do tejto skupiny aj predmetná monografia pracujúca prednostne veľkomoravský pohrebiskový fond z Južného predhradia. Pestrá škála podkladov zastúpených štruktúrovanými opismi archeologických a antropologických charakteristík príslušného hrobu, s jeho plánom vsadeným do okolitého prostredia presvieďajú o účelovom využití veľkoryso poskytnutého priestoru. **A to aj vďaka obohateniu spomenutých sekvencií kresbami telesných zvyškov** pochovaných a nálezov doplnených fotografiami i formulámi s vyznačenými zachovanými kosťami. Prevažujúcu sivo-čiernu škálu príloh spestrujú farebné fotografie nálezov, ktoré na rozdiel od kresieb odlišným spôsobom vystihujú existujúce detaily, súčasne objektivizujú vizuálny aspekt.

Navyše, recenzovaná publikácia patrí k reprezentantom z pertraktovanej skupiny monografií s odborne vyhodnoteným pohrebiskovým fondom doplneným o informácie nadobudnuté prostredníctvom praktických i teoretických experimentálnych výstupov. **Spomenutý prístup** premietnutý do podtitulu práce zdôrazňuje nevyhnutnosť rozšírenia autorského kolektívu o erudovaných riešiteľov z odboru antropológie. Súčasne treba priznať, že pestrá škála dokumentačných a ilustračných podkladov presahuje možnosti jednotlivca. K ich zhotoveniu v požadovanej kvalite museli prispieť odborní pracovníci i študenti z Ústavu archeológie a muzeológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity a z ďalších inštitúcií.

Dosiaľ uvedené skutočnosti patria skôr k podružným zložkám dopĺňajúcim vytýčené ciele monografie. K nim nesporne patrí komplexné archeologicko-antropologické vyhodnotenie nálezového fondu získaného z 205 hrobov preskúmaných etapovite v rokoch 1960–2010 na Južnom predhradí veľkomoravského hradiska s veľmožským dvorcom.

K zreteľne definovaným cieľom monografie sa v úvodnej kapitole pripája snaha o dotvorenie predstáv o životných pomeroch rodinných väzkov, aktivitách ich príslušníkov, povinnostiach voči vrchnosti, sociálnej skladbe či fyzikom a zdravotnom stave populácie. Z týchto informácií sa malo získať prvotné východisko k načrtnutiu príčin nielen štandardných, ale aj výnimočných foriem inhumácie. Popri tom sa však získali aj východiská k rektifikácii známych faktov zverejnených dosiaľ vo viacerých **čiasťkových štúdiách** a monografiách.

Nejde pritom o jednoznačnú záležitosť, keďže evidované hrobové jamy sú voľne rozptýlené na sídliskovej ploche v osamotenej pozícii, tvoria dvojice, nepočítané

skupinky a malé pohrebiská sformované v štyroch mikropriestoroch. Tento menej obvyklý typ disperzných pohrebiskových lokalít sa ako tzv. „hradiskový funerálny štandard“ uplatnil počas mladšieho veľkomoravského horizontu na území Moravy, Čiech a Slovenska. Podľa zozbieraných informácií z 2. kapitoly monografie prenikol tento element do autochtónneho prostredia z franskej oblasti, kde sa v predstihu etabloval v širšom období z prelomu 7. a 8. stor.

Začlenenie predmetných foriem inhumácie z Južného predhradia medzi dosiaľ prebádané nálezové situácie z Břeclavi – Pohanska uľahčili skutkový stav zistený takisto v dvanástich priestoroch miestnej aglomerácie. K uľahčeniu správneho pochopenia miestnej situácie prispela typologická skladba charakteristických prejavov graficky zobrazená na príslušných plánoch z 3. kapitoly. V 4. stati zasa figurujú štandardné informácie o prírodnom prostredí, metodike terénnych a dokumentačných prác. Potešiteľné je, že sa v priebehu spracúvania nálezového fondu podarilo vcelku úspešne doplniť niektoré chýbajúce podkladové materiály zo starších výskumných etáp.

Z odborného hľadiska si zvýšenú pozornosť zaslúžia výsledky analýz evidovaných prejavov pohrebných zvykov, doplnených následným odborným vyhodnotením, zlúčených do 5. kapitoly. Pozornosť sa pritom sústredila na zmapovanie tradičných reprezentantov zastúpených v tvare a rozmeroch hrobových jam, v ich vnútornej úprave, spôsoboch uloženia a v orientácii pochovaných jedincov, prípadnom výskyte hrobov bez telesných zvyškov či, naopak, viacerých jedincov umiestnených v spoločnej hrobovej jame. Podľa prevahy prvkov opakovane doložených aj na iných náleziskách z veľkomoravského prostredia by sa zdalo, že nejde o komplikovanú záležitosť. V skutočnosti sa však vyprofilovala potreba získať náležité zdôvodnenie netradičnej formy disperzného pochovávaní s priblížením možných príčin bez automatického preberania názorov sformovaných na iných pohrebiskách. Neraz sa totiž ukázalo, že aj interpretácie uznávaných bádateľov nemusia byť akceptovateľné na každom nálezisku.

Kritický prístup sa vo zvýšenej miere očakával najmä u menej obvyklých prejavov odlišných od tradične aplikovaných foriem s už osvedčenou účinnosťou. Popri známej pestrosti a zriedkavejšiemu výskytu môžu mať ich zástupcovia na iných lokalitách odlišné významové opodstatnenie účelovo prispôbené potrebám príslušníkov miestnej komunity. Takúto eventualitu totiž pripúšťa chýbajúca kodifikácia voľnejšie vnímaných zásad vtedajšieho pohrebného ritu. Z neznalosti konkrétnejších podnetov býva hľadanie výstižnejšieho zdôvodnenia sťažené aj v prípade väčšieho počtu hrobov ak je pritom zhmotneným archeologickým prejavom bližšia pestrosť, nie homogenita častejšie zaznamenávaných zložiek.

V ďalšom hodnotiacom postupe sa taktiež ukázalo, že iba nízky počet z predchádzajúcich postrehov sa mohol kreatívne využiť pri zhodnocovaní miestnych pohrebných zvykov. V ich zostave sa totiž objavuje aj taká podoba výsledných praktík, s akými sa stretávame na iných typoch pohrebiskových lokalít. Na ilustráciu sa dá uviesť v globále postrehnutelné narastanie hodnôt metrických údajov hrobových jam odstupňované podľa pohľavia a veku jedincov,

aj keď táto zásada nie je vo všeobecnosti platná a nekorešponduje s ekonomickou hodnotou pohrebného inventára, ktorý sa bežne považuje za prameň spresňujúci sociálnu pozíciu pochovaného.

Vcelku štandardne sa takisto vyskytuje znížená početnosť odchýlok v uložení predlaktí, v umiestnení tela do pokrčenej polohy na boku alebo na bruchu, v ustálenom pomere viacerých jedincov rozdielneho pohlavia a veku v jednej hrovej jame. Značný priestor sa vyčlenil k **zdôvodňovaniu zaradenia pozdĺžnych priehlbni medzi sídliskové objekty** nespresneného využitia napriek príbuznosti viacerých parametrov zaznamenávaných u hrobových jám. Súčasne treba priznať, že sa v tomto štádiu nezískali také podnety, ktoré by zdôvodňovali existenciu rozptýlenej formy pochovávaní.

Nemenej dôležitý význam nadobudlo úsilie vynaložené k potvrdeniu možného prepojenia primárneho a sekundárneho dutého priestoru s tafonomickými posunmi telesných zvyškov pri zdôvodňovaní vnútorných úprav hrobových jám reprezentantmi neurčiteľného tvaru, konštrukcie a použitého materiálu. Spochybnilo sa, naopak, spojenie stupňovitej úpravy dna hrobov s ich drevenými úpravami.

Patričný prínos rezultuje z takmer tridsiatich prípadov vzájomného vertikálneho prevrstvenia hrobov a sídliskových objektov zaznamenaných v troch odlišných kombináciách. Ich zástupcovia totiž potvrdzujú viacetapové osídlenie príslušných mikropriestorov oddelené viacročným hiátom, súčasne nahrádzajú chýbajúcu exaktnejšiu datovaciu schopnosť hmotných prameňov. Dôležitosť nestrácajú ani horizontálno-stratigrafické vzťahy oboch zložiek dotvárajúcich podobu disperznej formy inhumácie. Je to tak azda aj preto, lebo sa nezistila inak nevyhnutná vzdialenosť medzi ich zástupcami ani iná bariéra oddeľujúca sakralizované záhrobné prostredie od životného priestoru z okolia príslušných sídliskových objektov. **Dosiaľ skrytý význam tohto postrehu** nadobudol patričný význam, pretože informuje o zohľadňovaní pokročilejšej synkretickej formy náboženských predstáv nevyžadujúcich aplikáciu **ochranných účinkov predkresťanských opatrení**.

Tak kolekcia zložiek pohrebných zvykov, ako aj predmety pohrebného inventára zhodnocované v 6. kapitole monografie, sčasti doplnili rámcovú predstavu o sprievodných prejavoch rozptýlenej formy pochovávaní z Južného predhradia. Podľa prítomnosti predmetov v 43 % hrobov, blízkej ich zvyčajnej frekvencii v mladšom veľkomoravskom horizonte, mal mať výsledný obraz zjednodušenú podobu. Nadobudnuté zistenia však nenaplnili tieto očakávania pre výnimočné dopĺňanie nosných predmetov ďalšími exemplármi, čo sa častokrát prejavilo aj v prípade najhojnejšie prikladávaných železných nožov alebo keramických nádob. Chýbajúce ustálené kombinácie vo výskyte predmetov neumožňujú zaradenie viacerých hrobov do užšieho chronologického úseku. Väčšina zástupcov má takisto dlhodobu ustálenú podobu, a preto nie sú chronologicky citliví. Vďaka prepracovanej vývojovej škále keramického súboru z Břeclavi – Pohanska sú výrobky z tejto skupiny paradoxne spoľahlivejšie datované. Z nanajvýš priemerného sociálneho statusu príslušníkov pochovávajúcich rodinných väzkov sa vymykajú iba mužskí jedinci so zbraňami, ostrohami a podkolenným viazaním, výnimočne doplnenými britvou a vedrom. U zomrelých ženského pohlavia sú zasa v tomto ohľade smerodajné občasné kombinácie viacerých foriem

bronzových náušnic aj napriek tomu, že patria svorne k jednoduchším variantom z kolekcie podunajského typu s nižšou ekonomickou hodnotou.

Z ďalších častí monografie získali patričný rešpekt analýzy vybraných zložiek nálezového fondu zhodnocovaných formalizovanými metódami. Treba oceniť, že sa tak do pracovného súboru mohli zaradiť aj zložky, ktoré sami o sebe neposkytovali jednoznačne definovateľné poznatky. Po ich doplnení o relevantné deskriptory vznikol testovací súbor schopný objektívne definovať vzťahy komparovaných znakov. Pomocou nich sa dala jednoznačnejšie načrtnúť sociálna stratifikácia miestnej komunity, preukázať prítomnosť jedincov s vyšším spoločenským statusom a spresniť vzťah dospelých k detským jedincom. Informačnú hodnotu vstupných údajov zvýšilo zohľadnenie špecifickej štruktúry sídliskovej zástavby Južného predhradia doplnené skladbou sídliskových objektov i militárií získaných z ich výplne. Na danom základe sa sformovala objektivizovaná platforma spájajúca tamojšie osídlenie s členmi vojenských oddielov, ktorí v tomto areáli žili s rodinnými príslušníkmi počas druhej polovice 9. stor. až začiatku 10. stor. Súčasne sa spresnil ich možný vzťah k ďalším skupinám obyvateľov žijúcich vo zvyšných sídliskovej aglomerácie.

Je vcelku pravdepodobné, že by sa sprievodné okolnosti rozptýleného pochovávaní v sídliskovom prostredí dali vyčítať aj z tabelových zostáv dôležitých údajov typických pre tri rozdielne pohrebiskové formy. K nim patria osamotené hroby až dvojice susediacich hrobových jám, skupinky s niekoľkými rozptýlenými hrobmi a hrobmi zoskupenými do malých pohrebísk. Spomedzi nich je najhodnotnejšia posledná kategória, pretože bola sformovaná pod vplyvom ustálených, dlhodobejšie zohľadňovaných pohrebných zvykov uznávaných kolektívom spríbuznených jedincov.

S príkladnou precíznosťou sa takisto vyhodnotil antropologický materiál. Oceníť treba doplnenie starších dát údajmi o ďalších jedincoch. Informácie o ich pohlaví a veku boli dodatočne určené pomocou molekulárnej genetickej analýzy DNA, keďže nadmerne zlomkovité kosti neboli vhodné k uplatneniu štandardnej antropologickej metodiky.

Komplexné odborné spracovanie tohto materiálu poskytlo viacero hodnotných poznatkov. Z nich treba vyzdvihnúť informácie využité k vypracovaniu demografickej štruktúry pochováajúcej komunity, stanoveniu priemerného veku a času dožitia. Analýzami stabilného izotopu stroncia sa zasa potvrdila vysoká miera autochtónneho pôvodu zomrelých. Z množstva a intenzity prejavov biologického stresu, úrazových i chorobných prejavov na kostiach a stave chrupu sa zasa mohlo odvodiť vcelku priemerné spoločenské postavenie rodinných väzkov. Časť jedincov žila v priaznivejších, iné skupiny v horších pomeroch ovplyvnených vykonávanými činnosťami a skladbou potravy.

Do predchádzajúcich častí recenzného posudku boli so stručným komentárom zaradené iba niektoré z dôležitých momentov prezentovaných v zhodnocovanej monografii. Tento segment s nepomerne väčším počtom iných poznatkov vystihuje vysokú odbornosť publikačného výstupu. Okrem príkladnej komplexnosti spracovania nálezového fondu zvyšuje prínos publikácie zverejnenie ucelenej pramennej bázy. Z metodického hľadiska sú zasa dôležité jasne opísané postupy aplikované v rôznych etapách tvorivej

činnosti. Z uvedených pozitív vyplynie, že sa posudzovaný publikačný výstup stane dôležitým študijným prameňom pre odborníkov venujúcich sa včasnostredovekým pohrebným zvykom.

Príležitosť k okamžitému uplatneniu prezentovaných momentov vynikne pri zdôvodňovaní identickej štruktúry pohrebiskových lokalít zistenej v jadre nitrianskej sídliskovej aglomerácie a v jej najbližšom zázemí (*Hanuliak 2019*, 76–81). V ich skladbe dominujúce hroby zahĺbené v sídliskovom prostredí i v rámci malých pohrebísk tak nepredstavujú nesúrodý systém, ale príznačnú formu uplatňovanú vo významných aglomeráciách vtedajších opevnených centier. Ďalší príklad zužitkovaného prínosu reprezentujú rozmery i tvar noža z hrobu JP/156 s kosteným obložením rukoväte. Prekvapivo príbuzné prvky sa vyskytli aj na noži z hrobu 6 vyhlbenom na pohrebisku v Nitre-Dolných Krškanoch. Tento exemplár, z neprehliadnuteľnej pozície v strede hrudníka dospelého muža, zrejme symbolicky vyjadruje významnejšiu pozíciu tohto jedinca v miestnej komunite (*Hanuliak/Chropovský 2019*, 317, 318; tab. III).

LITERATÚRA

- Hanuliak 2019* – M. Hanuliak: Štruktúra veľkomoravského hradského mesta Nitrava na základe pochovávania. In: P. Jenčík/Z. Staneková (zost.): *Hradiská II. Svedkovia dávných čias. Zborník odborných príspevkov o hradiskách a ich obyvateľoch*. Dolná Mariková 2019, 65–89.
- Hanuliak/Chropovský 2019* – M. Hanuliak/B. Chropovský: Pohrebisko z 9. storočia v Nitre-Dolných Krškanoch. *Slovenská archeológia* 67, 2019, 287–365.

Milan Hanuliak

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu APVV-16-0449 „Stredoveká Nitra v hmotných prameňoch“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.68.7>

Renáta Přichystalová – Kateřina Kalová – Kateřina Boberová: Břeclav – Pohansko IX. Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie). Masarykova univerzita. Brno 2019, 657 strán, 24 grafov, 382 obrázkov, 5 plánov, 86 tabiel, 168 tabuliek. ISBN 978-80-210-9353-9.

Po troch rokoch od vydania posledných monografií týkajúcich sa dlhoročného výskumu lokality Břeclav – Pohansko (*Dresler 2016; Macháček a i. 2016*), vychádza nová rozsiahla publikácia, ktorá sa zaoberá pochovávaním na tejto lokalite. Kolektív autoriek R. Přichystalová, K. Kalová a K. Boberová (s jednou kapitolou J. Nováčka) prináša spracovanie výskumu na Južnom predhradí. Ide o polohu skúmanú systematicky od 60. rokov minulého storočia (s. 49). Výskum viedla prevažne J. Vignatiová, ktorá však stihla publikovať len niektoré čiastkové výsledky. Archeologickú štafetu po nej prevzala R. Přichystalová, ktorá sa pochovávaním na Južnom predhradí zaoberala už vo svojej dizertačnej práci (*Přichystalová 2011*). Recenzovaná publikácia predstavuje rozšírenie tejto práce a jej obohatenie o viaceré analýzy v spolupráci s antropológmi.

Južné predhradie je situované, ako napovedá názov, južne od samotného hradiska Břeclav – Pohansko. Má tvar nepravidelného oválu (s. 46), pričom sa na lokalite prelína sídelná a funerálna aktivita. Recenzovaná publikácia sa sústreďuje práve na analýzu doposiaľ nájdených hrobov. Členenie monografie sa preto vo veľkej časti pridáva štruktúry typickej pre spracovanie pohrebísk. Výnimku však predstavuje už druhá kapitola (s. 14–18), v ktorej sa autorky zaoberajú problematikou pochovávania v sídliskových areáloch. Približujú problémy, s ktorými sa museli vysporiadať pri analýze tejto polohy, keďže Južné predhradie je typickým reprezentantom danej kategórie. Čitateľ je vopred upozornený na skutočnosť, že hroby sa nachádzajú v tesnej blízkosti sídliskových objektov a vyžadujú iný prístup ako tie nachádzané na regulárnych pohrebiskách alebo kostolných cintorínoch.

V tretej kapitole je priblížený spôsob evidencie hrobov v Břeclavi – Pohansku. Pozornosť je venovaná aj ostatným pohrebným areálom (na viacerých sa prelína sídelná a funerálna funkcia lokality). Z predstavenia jednotlivých polôh však nie je celkom jasné, podľa akého kľúča boli zoradené, keďže neboli prezentované ani podľa doby objavenia, doby publikovania či ich polohy v rámci lokality. To však neprekáža, k polohám sú prezentované všetky potrebné informácie a tiež odkazy na literatúru, ktoré sú prvýkrát uvedené už v podnadpise.

Ďalšie kapitoly s radením 4–14 sa už venujú samotnému Južnému predhradiu. Na úvod autorky predstavili prírodnú charakteristiku polohy, následne priblížili dejiny výskumu a metodiku dokumentácie (s. 46–52). Podmienky, za ktorých prebiehal výskum, boli mimoriadne náročné a dokumentácia nebola v ideálnom stave, problematická bola tiež fragmentárnosť materiálu a strata niektorých údajov, ale aj napriek tomu sa podarilo zhromaždiť veľké množstvo informácií.

Nasleduje analýza metrických údajov hrobových jám (s. 54–107) a ich úprav, pričom určovanie objemu bolo, vzhľadom na rozsiahle odhumusovanie plochy, náročné. To spôsobilo aj možnú stratu hrobov. Ide najmä o hroby najmladších detí, ktoré bývajú pochovávané najplytšie. Zaujímavá je stať, v ktorej sa autorky zamerali na možnú identifikáciu primárneho dutého priestoru (s. 59–65). Podľa ich zistení mohli byť v rakve pochovaní viacerí jedinci, aj keď po nej nebola zistená ani stopa. Ďalej sú analyzované orientácia a poloha pochovaných a superpozície tak jednotlivých hrobov, ako aj hrobov so sídliskovými objektmi. Autorky sa tiež zaoberajú objektmi s nejasnou funkciou. Riešia otázku, či mohlo ísť o hrobové jamy, v ktorých sa nezachovali ľudské pozostatky, prípadne kenotafy, alebo išlo o stopy sídliskových aktivít. To je jedným z úskalí skúmania hrobov, ktoré sa nachádzajú na ploche sídliskového areálu. Menšia podkapitola je tiež venovaná nálezom skeletov zvierat.

Čo sa týka inventára hrobov (s. 109–158), ten nebol taký bohatý ako na miestach, kde pochovávala elita. Pre lokalitu Pohansko ide hlavne o hroby objavené pri prvom (*Kalousek 1971*) a druhom kostole (*Macháček a i. 2016*). Spektrum nájdených predmetov tiež nebolo príliš široké. Avšak niektoré nálezy spolu s inými faktormi potvrdzujú hypotézu, že na Južnom predhradí bola prítomná bojovnícka, prípadne jazdecká zložka spoločnosti (s. 197).

Autorky vyhodnocujú svoje zistenia aj formalizovanými metódami, presnejšie pomocou analýzy hlavných komponentov (PCA). Následne ich porovnávajú s polohou